

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ НУШ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Олена Варецька,

*КЗ «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» ЗОР,*

Олена Муращенко,

*Відокремлений структурний підрозділ
«Економіко-правничий фаховий коледж ЗНУ»,*

Ганна Заставська,

*КЗ ЗСО «Новозапорізька гімназія „СМАРТ“»
Долинської сільської ради Запорізького району*

Запорізької області,

Юлія Штанько,

*КЗ ЗСО «Балабинський ліцей „Престиж“»
Кушугумської селищної ради Запорізького району
Запорізької області*

У статті висвітлено проблему формування соціально-правової компетентності учнів початкової школи в контексті стрімких трансформацій освітнього середовища та соціокультурних викликів, що постають перед молодшими школярами. Автори доводять, що ця компетентність є складником громадянської та соціальної компетентностей, передбачених Концепцією «Нова українська школа», і має реалізовуватись за міжпредметної інтеграції, під час навчальних занять, виховних заходів, на засадах партнерства школи й родини, громадськості та правозахисних інституцій.

Ключові слова: соціально-правова компетентність, початкова школа, правова освіта, правопорушення, булінг, цифрові ризики, НУШ, правосвідомість, профілактика.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство та стрімкі зміни в освітньому середовищі створюють нові умови для життя й навчання учнів початкової школи, які ще не мають достатніх знань, зокрема й про права та обов'язки. Нерозуміння правових норм, сутності понять «права», «справедливість», «право власності», «обов'язок», «відповідальність» може призвести до порушення дисципліни, конфліктів з однолітками та батьками і, на жаль, до правопорушень.

Молодші школярі часто не розуміють ролі державних органів, шкільної адміністрації та соціальних служб. Багато з них бояться

звертатися за допомогою або не знають, як діяти у випадках порушення їхніх прав, зокрема в домашньому насильстві чи несправедливому ставленні.

Актуальною проблемою початкової школи залишається булінг серед однокласників. Діти можуть стати його жертвами чи виявляти агресивну поведінку, не усвідомлювати її правових та етичних наслідків.

Значну небезпеку становить також активне користування інтернетом і соціальними мережами. Молодші школярі часто не усвідомлюють ризиків кібербулінгу, шахрайства, доступу до небезпечного контенту та загрози порушення конфіденційності особистих даних. Вони не завжди знають, як правильно захистити себе в цифровому просторі та як вчинити у випадку кіберзалякувань чи маніпуляцій.

Захист прав дитини є складним завданням у мирний час, а в період повномасштабного вторгнення ці виклики лише посилюються. Війна та її наслідки можуть впливати на правосвідомість дітей, формувати в них спотворене уявлення про законність, справедливість і правила поведінки. У післявоєнний період особливо важливо спрямувати зусилля на формування в учнів початкових класів стійкої правової культури, яка допоможе їм усвідомлено застосовувати правові знання й орієнтуватися у складних життєвих ситуаціях.

З іншого боку, у Державному стандарті початкової освіти [14], Концепції «Нова українська школа» у переліку компетентностей правова – відсутня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування й розвитку правової компетентності знайшла відображення у працях зарубіжних (А. Стратерс, С. Макконнелл [17] та ін.) та українських дослідників. Зокрема, йдеться про правову компетентність майбутніх фахівців (Н. Гарашкіна, М. Городиський, М. Підберезький, О. Скакун, М. Цимбалюк та ін.). Значний інтерес викликають думки щодо технологій і форм, педагогічних умов формування правової компетентності (Н. Заслоцька [3], О. Іваній [4], Я. Кічук [5], І. Коваленко [7], О. Попадич [12] та ін.). Однак формування означеної компетентності учнів початкової школи як інструменту їхньої соціалізації, особливо з урахуванням Концепції «Нова

українська школа» (далі по тексту – НУШ) залишається мало дослідженим. Серед науковців і практиків, які торкалися теми, назовемо А. Мовчун, А. Стратерса, Ш. Макконнелла, О. Попадич, Л. Харсіку [8; 11; 17].

Саме тому нашу статтю спрямували на дослідження соціально-правової компетентності учнів початкової школи в контексті НУШ.

Мета статті – теоретично обґрунтувати сутність соціально-правової компетентності учнів початкової школи, визначити її характеристики в контексті сучасних викликів, зумовлених трансформацією освітнього середовища, загостренням соціально-правових ризиків і завданнями Концепції «Нова українська школа»; розглянути практичні аспекти формування цієї компетентності, які сприятимуть соціалізації, запобіганню правопорушенням і вихованню відповідального громадянина в умовах воєнного та післявоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу. Наголосимо, що статистичні дані щодо злочинності в Україні зазвичай торкаються неповнолітніх. Однак, з огляду на невеликий віковий розрив між неповнолітніми правопорушниками й учнями початкової школи (від чотирьох до семи років), остання у співпраці з родиною має закласти основи правової компетентності. Це можна пояснити тим, що відповідно до положень ст. 22 Кримінального кодексу України, суб'єктом злочину є особа, що досягла 16 років, а в окремих випадках, передбачених частиною 2 цієї статті, – з 14 років. Тобто, злочинність неповнолітніх охоплює випадки, коли кримінальні правопорушення здійснюють особи віком від 14 до 18 років.

Маємо зауважити, що згідно зі статистикою, оприлюдненою на сайті «Новий Кримінальний Кодекс: Статистика» [10], кількість кримінальних правопорушень, скоєних неповнолітніми, зменшилася з майже 40 тисяч випадків у 2000 році до 3,5 тисяч у 2021 році. Однак, всупереч загальній тенденції до зниження кількості правопорушень, спостерігається зростання частки тяжких та особливо тяжких злочинів. Дві третини всіх кримінальних правопорушень серед неповнолітніх припадають на крадіжки, майже кожне десяте – на грабіж. Близько 5 % становлять злочини, пов'язані з хуліганством, ще 3 % – незаконним заволодінням транспортним

засобом. На жаль, під час війни спостерігаємо й інші правопорушення, головним мотивувальним чинником яких стають гроші.

Основними тенденціями злочинності неповнолітніх визначаємо такі:

- кримінальні правопорушення, що потребують спеціальної «кваліфікації», як-от рекет, крадіжки тощо;
- «омолодження» злочинності, скоєної дітьми, які не досягли віку кримінальної відповідальності;
- злочини, вчинені без чітких мотивів, з особливою жорстокістю та зухвалістю;
- поява нетипових злочинів, як-от ритуальні вбивства, акти вандалізму тощо;
- правопорушення, пов'язані з девіантною поведінкою (зловживання алкоголем і наркотиками, проституція, поширення венеричних хвороб і ВІЛ / СНІДу);
- злочини, скоєні неповнолітніми з психічними розладами або станами, що знижують рівень їхньої осудності;
- організована злочинність, що проявляється у створенні угруповань.

Ефективна протидія означеним викликам можлива за умови системної взаємодії всіх соціальних інституцій, зокрема й освіти (починаючи із початкової).

Так, А. Стратерс, С. Макконнелл зауважують, що «рання юридична освіта може розширити розуміння дітьми права і тим самим, можливо, зруйнувати їхні упередження про те, що це таке і для кого воно» [17].

Суголосні з такою думкою й переконані, що формування правової компетентності учнів має починатися вже в початковій школі з опертям на цінності, прищеплені в родині та закладі дошкільної освіти. Важливо виховувати відповідальність за власні вчинки та розвивати навички безпечного спілкування як у реальному, так і в цифровому середовищі з урахуванням правового поля. Цей період є ключовим етапом у формуванні світогляду молодших школярів, їхніх моральних орієнтирів, правосвідомості та відповідальності.

Попри відсутність у Державному стандарті початкової освіти [14] окремого визначення поняття «правова

компетентність», детальний аналіз сутності громадянської та соціальної компетентностей, задекларованих цим стандартом, свідчить про важливість цінностей демократії, справедливості, добробуту та здорового способу життя. Наявними є характеристики правової компетентності, як-от: усвідомлення рівних прав і можливостей, співпраця з іншими для досягнення спільної мети, повага до прав інших, участь у житті класу і школи, уміння діяти в ситуаціях дискримінації, повага до культурного розмаїття й ідентифікація себе як громадянина України.

Щодо сутності поняття, то переважна більшість науковців (Н. Заслоцька [2, с. 298], О. Іваній [3], Я. Кічук [4, с. 48–50], Д. Клочкова [5], В. Ковальова [7, с. 26], О. Попадич [11, с. 65] та ін.) розглядають правову компетентність різних категорій сучасної молоді (майбутніх агентів з організації туризму, соціальних педагогів, учителів початкових класів, менеджерів, юристів, економістів та інших) як складне інтегративне утворення особистості, яке характеризується багатофункціональністю, багатовимірністю, надпредметністю та міждисциплінарністю.

Таким чином, формування правової компетентності базується на засадах інноваційних підходів, як-от компетентнісний, діяльнісний, особистісно-орієнтований, середовищний, інтегративний тощо. Особливо звернемо увагу на останній, адже у пріоритеті НУШ – інтегровані курси.

Як зазначено вище, ця тема недостатньо вивчена в українській педагогічній науці. Варто наголосити на дослідженні О. Попадич [11, с. 70], яка визначає правову компетентність молодших школярів як систему знань, когнітивних умінь, навичок, потреб, мотивацій та цінностей, що забезпечують ефективну правову поведінку учнів. Зміст формування цієї компетентності характеризується як цілеспрямований, організований і керований учителем пізнавальний процес, пов'язаний із розв'язанням учнями правових ситуацій.

Більшість науковців, які досліджують сутність правової компетентності, розглядають її переважно в контексті фахової підготовки. Водночас пересічні люди не є юристами, однак життя в суспільстві вимагає дотримання правових норм і правил. Саме тому, погоджуючись із думкою І. Коваленко [6, с. 204], можна

стверджувати, що рівень правової компетентності особистості значною мірою залежить від процесу правової соціалізації, який охоплює інтеграцію правових знань, ціннісних орієнтацій і сформованої готовності до правомірної поведінки.

Саме тому розглядаємо правову компетентність як частину «парасолькової конструкції соціальної компетентності» [1, с. 12], якій притаманний соціально-правовий характер. У цьому контексті соціальна є стійкою орієнтацією особистості на взаємодію, кооперацію зусиль, справедливе й гармонійне узгодження інтересів, що пронизує всі сфери її життєдіяльності, включно з правовою. Означене підкреслює доречність дослідження саме соціально-правової компетентності молодших школярів, адже в період початкової освіти формуються базові засади правової соціалізації.

Отже, соціально-правову компетентність учнів початкової школи доцільно розглядати як інтегративну особистісну характеристику, яка віддзеркалює рівень засвоєння правових знань, сформованих умінь і навичок, здатності їх практичного застосування в навчальній й повсякденній діяльності. Основою цієї компетентності є правова культура, яка сприяє розвитку духовних, моральних та громадянських якостей молодших школярів. Її формування підвищує рівень правосвідомості, позитивно впливає на загальну правову культуру суспільства, сприяє формуванню відповідального ставлення до норм права й законодавства [9, с. 103].

Узагальнення результатів наукових досліджень і нормативно-правових документів щодо визначення змістового аспекту формування соціально-правової компетентності молодших школярів засвідчує, що чинна правова база окреслює лише загальні орієнтири без детального розроблення механізмів їх реалізації. Очевидно, що ефективний вплив на особистість, її навчання й виховання неможливий без наявного навчально-методичного забезпечення.

Привертає увагу досвід такої роботи, зокрема в Англії. Як зазначають А. Стратерс та С. Макконнелл [17], предмет «право» не є частиною поточної початкової навчальної програми, і більшість учнів продовжують вивчати його як вторинний предмет. Однак, зауважують автори, це не означає, що надання дітям хоча б базового розуміння нашої правової системи не приносить користі.